

УДК 821.162:1–31

DOI: 10.31471/2304-7402-2024-19(71)-327-333

**ПОЛІФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ КОНЦЕПТУ «ВІЙНА»
В ХУДОЖНЬОМУ ПРОСТОРИ РОМАНУ
ЛЕОПОЛЬДА БУЧКОВСЬКОГО «ЧОРНИЙ ПОТІК»**

Ольга Товт

*Ужгородський національний університет;
тел. 0502042042, e-mail: olha.tovt@uzhnu.edu.ua*

*Розробляючи проблему антимілітарності в художньому просторі українського національного письменства, раз по раз звертаюся до естетичного досвіду близькосусідніх літератур. Тому метою цієї статті є аналіз прози в польському красному письменстві, зокрема в знаковому романі на цю тему Леопольда Бучковського «Чорний потік». Його твір із різних позицій викликає зацікавлення в сучасного читача вже хоча б тим, що в ньому порушуються одвічні питання людства: екзистенція життя і смерті, трагізму й моралі, честі і зради, мужності і страхітливості, власне, усього того, що несе в собі війна супроти будь-якого народу і в будь-який час. Багатовимірність цього поняття є очевидною. Як й асоціативно близькою для нашого національного сьогодення, надто ж у період нинішнього українського протистояння супроти російських загарбників. Відтак у дослідженні використані **методи** вивчення, що відповідають задекларованій темі: аналітичний, герменевтичний, порівняльно-типологічний та культурно-історичний. Як наслідок – з'ясування поставленої проблеми доведено, що концепт «війна» у прозі польського автора Леопольда Бучковського – поліфункціональний, він пронизує всю ідейно-естетичну тканину роману «Чорний потік» як на змістовому, так і на формотворчому рівнях. У цьому визначається **новизна** дослідження. Водночас такий підхід в аналітиці прозового твору польського письменника забезпечує необхідне **практичне значення** дослідження: воно може бути використане як літературознавцями (польськими та українськими), так і сучасними викладачами в розробці та подачі в навчальних закладах питань антимілітарної літератури.*

Ключові слова: антимілітарність, концепт «війна», Леопольд Бучковський, роман «Чорний потік».

Відразу варто зауважити, що відомий роман класика сучасної польської літератури Леопольда Бучковського «Чорний потік» органічно вписується до координат не лише польського, а й світового літературного процесів. Своєю художньою спрямованістю (засудження війни, що приносить руйнації не тільки землям, а й душам людей) цей твір близь-

кий до прозових явищ і в українській літературі, котра має неабиякі естетичні досягнення в освоєнні й художньому тлумаченні подій Першої і Другої світових війн, страшної воєнної веремії сьгоднішньої російсько-української «бійні». Бо якщо поглянути (навіть візуально) на сюжетний ряд «Чорного потоку», не кажучи вже про систематику образів та характерів, то майже відразу впадають у вічі схожі картини, змальовані українськими художниками слова – Василем Стефаником, Марком Черемшиною, Ольгою Кобилянською, Наталією Кобринською, а пізніше Олесем Гончарем, Михайлом Стельмахом, Анатолієм Дімаровим, Григором Тютюнником... Надто близьким за ідейно-естетичним пафосом до роману-сповіді «Поza межами болю» Осипа Турянського є «Чорний потік» Леопольда Бучковського, хоча обидва прозаїки вибудовували їх на різних воєнних матеріалах, відповідно, на подіях Першої та Другої світових війн. Не забуваймо і того промовистого факту, що польський письменник народився на українській землі, на околиці містечка Броди, що у Львівській області, відтак він був добре ознайомлений із трагічними подіями до 1939 року, що відбувалися тут. А тому воєнне лихоліття, що прийшло на ці терени згодом, знайшло своє художнє переосмислення в його «Чорному потоці».

Дослідники творчості Леопольда Бучковського, зважаючи на те, що прозаїк був солдатом Армії крайової та учасником Варшавського повстання, зауважують у його знаковому романі майже документальне прагнення автора відтворити прожите й пережите ним до 1939-го і в період фашистської окупації Польщі, зокрема Варшави. У такий спосіб його пам'ять воскрешає все незабутнє, зв'язане з війною. Як зазначає Мечислав Домбровський, «у таких реаліях між людиною та історією немає безпосереднього контакту; між ними розкинувся палімпсест тексту» [1, с. 112]. Видається навіть, що автор «Чорного потоку» свідомо зміщує часові площини та просторові уявлення у своєму тексті роману. Власне, цим виклад дещо подібний до розгортання подієвого ряду в повісті-сповіді «Поza межами болю» Осипа Турянського. Проте як в одному, так і в другому творі все ж простір і час, на тлі яких розгортаються певні події та реалізуються характери, завжди чітко визначені та регламентовані. Приміром, в українського прозаїка це – Альпійські гори та схили, у польського – мале містечко та його околиці (очевидний натяк на Броди). Тож простір у романі «Чорний потік», «попри внутрішній динамізм, має ознаки обмеженості й замкненості. А зазначені модифікації простору визначаються героями твору та їхніми долями [...]. У свою чергу, згадана обмеженість символічно нагадує про детермінацію людської екзистенції та неможливість змін» [2, с. 492]. Чи не такий же пафос спостерігаємо в просторовій уяві автора та його героїв у прозі Осипа Турянського?

Леопольд Бучковський вибудовує сюжет свого роману «Чорний потік» так, аби він розгортався у місцевості Шабасова та його околицях.

А відтворений ним окупаційний світ є полем для діяння підпілля та конспірації, доволі складних міжлюдських стосунків, міжособистісних взаємин. Війна, точніше німецька окупація колишніх і теперішніх близьких автору земель внесла в ці стосунки присутні корективи, змінюючи морально-духовні та соціально-національні орієнтири, часом спотворюючи їх до невпізнанності. І найгірше – людська особистість (якщо вона не здатна до опертя) зазнає краху і деформації самої своєї сутності, втрачаючи рештки свідомості і совісті. Справді, зображені в романі «Чорний потік» сюжетні перипетії зв'язані з діяльністю на цих територіях рештків Армії крайової, польських народовців із руху «Рох», іншими спонтанно виникненими угрупованнями. Серед них – з активізованим українським визвольним рухом, із загонами, що їх всіляко підтримувала Москва, намагаючись у такий спосіб посварити між собою населення містечка Шабасова, спровоковуючи їх до ненависті, взаємних образ, а то й до збройних сутичок та вбивства. Окупанти (байдуже якої вони масті – червоної чи коричневої) усіляко перекладають вину за численні акції на ту чи іншу сторону, здебільшого третю. Як пише сучасний український полоніст Ростислав Радишевський, «злидні і голод на тлі тотальної деморалізації стали основою художнього світу роману «Чорний потік», назва якого має метафоричний вимір і апелює до гераклітівської скороминущості та плинності людського буття на колишньому «кресопограниччі». Отже, чорний потік ототожнюється з річкою метафізичного смутку, що несе жалобні спогади й актуалізує пам'ять про жахіття воєнного часу й розпач, викликаний абсурдністю історичного процесу. Водночас назва твору «Чорний потік» символізує темний бік людської душі» [3, с. 410].

Польський дослідник прози Леопольда Бучковського Станіслав Буркот у романі «Чорний потік» справедливо відзначає підпорядкованість його образної системи відповідно загальній концепції створеної ним художньої картини та центральній ідеї твору. До цього додаймо: такі образи завжди корелюються відповідним часопростором, про особливості якого згадувалося на початку статті. Відтак на загальному тлі оповіді та у вимірах «рваної» композиції «Чорного потоку» герої появляються наче в калейдоскопі – то раптово, то спонтанно, то на якусь мить, то триваліше, поглиблюючи відчуття змінності та скороминущості людського буття загалом, а не лише в період воєнного лихоліття. Однак автор завжди дбає, аби всі вони знаходилися в колі його зображення, у редукованому часі і просторі, що міцно прив'язані до Шабасова, до подільського хронотопу (знову ж таки в цьому асоціативно вгадується місцевість милих йому Бродів). Така одноманітна, свідомо обрана автором заданість подій та героїв роману мимохіть притуплює їх чуття та відчуття, спонукаючи до прилаштувань в умовах війни, до нагальних потреб за всіх жахливих її обставин будь-що-будь вижити і зберегти життя, навіть змирившись із тим, що «смерть стає нудною».

Як переконуємося, у такому зображенні своїх героїв Леопольд Бучковський свідомо розмиває їх індивідуальні риси і на перший план виводить суто людські інстинкти, що є загалом первинними в кожного персонажа: вижити і зберегтися навіть в умовах алогічного світу, коли перемагають зло і смерть. Тож польський прозаїк, подібно як й український автор повісті «Поза межами болю» Осип Турянський, докладно створює образну систему свого твору, щоб у ній панувала деградація особистості в умовах жорстокості війни, а відтак проходила до кожного з персонажів кончина його земного буття і невідомість про кожного з них. При цьому, що дуже важливо, Леопольд Бучковський та Осип Турянський у жодному разі не дають оцінку присуду будь-якому герою-персонажу. Як точно визначає цей момент художнього мислення польського прозаїка українська дослідниця Леопольда Бучковського Ірина Мішук, «структуру розповіді і символи творіння можна зрозуміти і прийняти, коли читати наміри письменника, який збирався показати абсурдність реальності, створеної фашистами. Немає і не може бути ніякої логічної мотивації для неадекватного аргументу мирної кампанії проти народу через безглуздість ненависті для світу. Це повинно бути представлено світу як абсурд, як хаос, так і розповідь повертається в кожен момент у ті місця, звідки вони прийшли. Складається враження, що автор (Бучковський. – *О.Т.*) зосереджується на прагненні до справжності. На кожній сторінці книги – ще одна форма заяви, що це голос вироку, суду або держави від частини людського приниження» [4, с. 494]. Як це боляче відлунує в наших серцях в період російсько-української війни сьогодні!

У романі «Чорний потік» годі знайти бодай якийсь натяк на авторську оцінку зображуваним подіям та героєм, якийсь натяк на той чи інший присуд (моральний, етичний, національний, суспільний, історичний) обставинам та людям. Така епічна оповідь польського романіста змушує читача до аналізу показаних подій та обставин, конфліктів та характерів, а відтак і до зіставлення самого тексту твору у світлі тривкої, як саме життя, дихотомії «добра зі злом». Це одвічна проблема в людському бутті, у житті кожної особистості, кожної більш-менш зрілої індивідуальності. Тим часом «Чорний потік» Леопольд Бучковський вибудував як «холодну розсудливість» про «об'єктивну реальність», позначену воєнним лихоліттям. Текст твору (на рівні сюжету й композиції, а також образної системи та нарації) дає підстави не лише аналізувати, а й роздумувати кожного, хто знайомиться з ним, хто прагне розкодувати його антимілітарну сутність. Тоді як вставлені автором у загальний текст твору окремішні описи та констатації є суто художнім засобом змусити читача до самостійного осмислення та переосмислення закладених у текст думок, почуттів і відчуттів, урешті, є естетичним прийомом поглиблення і подієвого, й образного ряду «Чорного потоку».

На переконання вже згадуваного Станіслава Буркота, саме «такий спосіб моделювання художнього світу (роману Леопольда Бучковського. – *О.Т.*) є продуманою подвійною стратегією літератора: автор створював антиконвенційну, авангардну прозу, складну й заплутану, а водночас завдяки простій і безпосередній мові намагався створити видимість цілковитої прозорості та зрозумілості роману [5, с. 196]. Власне, у цьому також виявляється своєрідність художнього мислення польського прозаїка, як і в метафоричній назві його твору. Як уже значилося, назва «Чорний потік» зредукowana з подій та образів роману, адже йдеться у ньому про, здавалося б, звичайне під час війни партизанське підпілля, що воює з фашистами та українською поліцією (осінь 1943 року). Партизани спробували здійснити героїчний вчинок: звільнити від фашистського гето євреїв, що віками жили побіч українців та поляків на подільській землі. Однак ситуація змінюється одна за одною, як швидкоплинні хвилі чорного потоку, що віддавна бурунує на цій заселеній різним людом землі. Леопольд Бучковський зумисне акцентує на темній, притлумленій кольоровій гамі назви потоку – його «чорноті». Адже й ці сторони людського буття в часи страждань і воєнних сутичок та боїв виявлялися в людському співжитті, надто ж у війні. Будь-які спроби убезпечитися від зла зазнають цілковитої поразки. Світла (просвітлення на цьому шляху) не видно. Вони зазнають невдачі однієї за одною, у воєнній веремії перемелюються їх долі, їх життя. Поразка партизан завжди нагадуватиме всім загравами пожеж уночі, всіяними трупами замерзлих дітей та жінок, перемеленими із землею кістями мешканців містечка Шабасова. Люди божеволіють від воєнного насилля, усюди морок і смерть. Головний пафос «Чорного потоку» – як зберегтися людині в цьому жахливому пеклі війни, у страшному вбивстві всього живого! За зауваженням критики, цей роман Леопольда Бучковського – найбільш «морально-духовний» твір у польській літературі про події Другої світової війни. Як справедливо пише Ростислав Радишевський, «автор створює над темними покладами життя, над усім, що є в ньому аморальне, лихе, жорстоке, алогічне і трагічне водночас, очищену від будь-яких фальшувань і навіювань морально-етичну конструкцію. Бачення світу Леопольда Бучковського не рівнозначне апокаліпсису, не є також баченням історичної людини, підпорядкованої правам історичного процесу. Письменник також не літописець, який фіксує події, радше виступає як мораліст – не описувач людського пекла, тільки філософ, який шукає порятунку» [6, с. 411].

Отож, підсумовуючи, можна стверджувати, що концепт «війна» є поліфункціональним у художній картині роману «Чорний потік» Леопольда Бучковського. Він виконує роль оповідальності, сюжетної епічності, конфліктної ситуативності, композиційної структурованості, суб'єктивно-об'єктивної самовиражальності персонажів чи й загалом

образної характеристики. Польський прозаїк настійливо шукав у такому багатоголоссі виявів самого поняття «війна», роздумуючи про сутність людських стосунків у воєнному часопросторі. Власне, це й обумовлювало особливості його художнього мислення та епічного самовияву, що, як переконуємося з проведеного аналізу, було не чим іншим, як авторською ідейно-естетичною свідомістю, що оприявнювалася в експресивній манері викладу художнього тексту, потужному драматизмі й динамізмі подієвого ряду, у мовній виразності та морально-філософському пафосі. Відтак стає зрозуміло, чому домінують у «Чорному потоці» етичні розмисли про сутність і складнощі життя у воєнному лихолітті, про одвічну боротьбу між добром і злом, про небезпеку втратити людське і людяне в озлобленому темному світі, про обов'язок кожного на цій землі зберегти мирне співіснування. Урешті, стає збагненним і саме бажання письменника дещо розмити образи своїх героїв, свідоме зміщення часопросторових площин оповіді. Такі його постаті, такі виведені ним візуальні картини (хоча все ж конкретизується містечко Шибасова, що асоціативно наближає до околиць та містечка Бродів) дещо фрагментарні, а художній світ, за спостереженням нинішніх дослідників, «сегрегований і роздертий на окремі частини», урешті-решт, як і свідомість людини (розчакхнена та розтерзана), котра опинилася в епіцентрі воєнних дій супротивників, де на прю стали темні і світлі сили життя та людства. Бо ж Леопольда Бучковського в романі «Чорний потік» у підсумку цікавило насамперед зло, що завжди провокується війною. Можна навіть поділяти думку про те, що саме воно є головним героєм твору. Така назагал поліфонія антимілітарного твору сучасного польського письменника.

Література

1. Dąbrowski M. Literatura polska 1945–1995 / Mieczysław Dąbrowski. Warszawa: Wyd. «Trio», 1997. 284 s.
2. Міщук І. Образ війни у подільському світі Леопольда Бучковського. Київські полоністичні студії. Том XXXV. К., 2019. С. 490–495.
3. Радішевський Р. Леопольд Бучковський. Радішевський Р. Нариси історії польської літератури: У 2-х кн. Кн. 2. К., 2019. С. 405–412.
4. Міщук І. Образ війни у подільському світі Леопольда Бучковського. Київські полоністичні студії. Том XXXV. К., 2019. С. 490–495.
5. Burkot S. Leopold Buczkowski / Stanisław Burkot. Proza powojenna 1945–1980. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1984. S. 188–201. Про це також ідеться в: Indyk M. Granice spójności narracji. Proza Leopolda Buczkowskiego / Maria Indyk. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1987. 136 s.
6. Радішевський Р. Леопольд Бучковський. Радішевський Р. Нариси історії польської літератури: У 2-х кн. Кн. 2. К., 2019. С. 405–412.

**MULTIFUNCTIONALITY OF THE «WAR» CONCEPT
IN THE ARTISTIC SPACIOUSNESS OF THE
LEOPOLD BUCHKOVSKY'S NOVEL «BLACK STREAM»****Olga Tovt***Uzhgorod National University;**tel. 0502042042, e-mail: olha.tovt@uzhnu.edu.ua*

*Developing the problem of antimilitarism in the artistic space of Ukrainian national writing, I repeatedly turn to the aesthetic experience of Middle-Neighborly literatures. Therefore, the **purpose** of this article is to analyze prose in Polish belles-lettres, particularly in Leopold Buchkovsky's landmark novel "Black Stream." His work attracts the modern reader from different positions. That's at least because of the fact that such eternal questions as the existence of life and death, tragedy and morality, honor and betrayal, courage and fearfulness, are being raised. In reality, all that war inflicts upon any populace, regardless of the era. The multidimensionality of this concept is obvious and associatively close to our national present, especially during the current Ukrainian confrontation against the Russian invaders. Therefore, the **methods** of study, that correspond to the declared topic: analytical, hermeneutical, comparative-typological and cultural-historical, are used in the research. As a consequence, clarification of the problem is proved that the concept of "war" in the prose of the Polish author Leopold Buchkovsky is multifunctional. It permeates the entire ideological and aesthetic fabric of the novel "Black Stream" at both content and formative levels. This determines the **novelty** of the study. At the same time, such an approach in the analysis of a prose work by a Polish writer provides the necessary **practical significance** of the study: it can be used by both literary scholars (Polish and Ukrainian) and modern teachers in the development and submission of antimilitary literature issues in educational institutions.*

Key words: *antimilitarism, the concept of "war," Leopold Buchkovsky, the novel "Black Stream".*